

6. *Нефедова Т.* Социальная география сельского хозяйства / Т.Нефедова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ru-90ru/content>
7. *Павлов А.И.* Идентификация и классификация сельских территорий: теория, методология, практика: [моногр.] / А.И. Павлов. – Одесса: Астропринт, 2015. – 344 с.
8. *Павлов О.І.* Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: [моногр.] / О.І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2006. – 360 с.
9. *Павлов О.І.* Сільські території України: функціонально-управлінська модель: [моногр.] / О.І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2009. – 344 с.
10. *Печчеи А.* Человеческие качества / А. Печчеи; пер. с итал. – М.: Прогресс, 1980. – 312 с.
11. *Прокопа І.В.* Соціальні аспекти розвитку сільських територій / І.В. Прокопа // Економіка АПК. – 2005. – № 11 (33). – С. 48–51.
12. *Руденко М.* Енергія прогресу. Нариси з фізичної економії / М. Руденко.– Тернопіль: Джура, 2004. – 412 с.
13. *Саблук П.Т.* Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / П.Т. Саблук: доп. на Сьомих річних зборах Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, Київ, 9–10 листоп. 2005 р. – К.: ННЦ «Ін-т аграр. екон.», 2005. – 20 с.
14. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть: [у 2 т.] / Л.О. Шепотько, І.В. Прокопа, С.О. Гудзинський, В.Д. Яворський. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2003. – Т. 2: Соціальні ресурси сільських територій. – 466 с.
15. *Трофимов А.М.* Территориальная идентификация в географии и вернакулярные районы / А.М. Трофимов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.geo-vestnik.psu.ru/files/vest/84_territorialbnag_indetificiq_v_geografii.pdf
16. Українська модель аграрного розвитку та її соціо економічна переорієнтація: наук. доп. / [Бородіна О.М., Геєць В.М., Гуроров А.О. та ін.]; за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи. – К.: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2012. – 56 с.
17. Фізична економія у вимірах теорії і практики господарювання: [кол. моногр.]; за ред. Ю.О. Лупенка, В.М. Жука, В.О. Шевчука та О.В. Ходаківської. – К.: ННЦ «Ін-т аграр. екон.», 2013. – 502 с.
18. *Юрчишин В.В.* Базові основи переорієнтації розвитку вітчизняної агросфери на засадах соціо економіки / В.В. Юрчишин // Сталій розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів: [моногр.] / [Павлов О.І., Хвесик М.А., Юрчишин В.В. та ін.]; за ред. О.І. Павлова. – Одеса: Астропринт, 2012. – С. 464–478.
19. *Юрчишин В.В.* Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 3 (125). – С. 3–10.
20. *Bicanic R.* Turning Points of Economic Development / R. Bicanic. – Paris: The Hague; Mouton, 1972. – 376 p.
21. *Etzioni A.* The Moral Dimension. Toward A New Economics. – New -York: The Free Press, 1988. – 368 p.
22. *Hale R. N.* Map of Vernacular regions in America / R. N. Hale. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971. – 264 p.
23. *Jordan T.* Perceptual Regions of Texas / T. Jordan // Geographical Review. – 1978. – № 3 vol. 68. – p. 72–84.
24. *Krugman P.* Geography and Trade / P. Krugman. – Cambridge, MA: MIT Press, 1991. – 476 p.
25. *Shanin T.* Defining Peasants / T. Shanin. – Oxford, 1990. – 236 p.
26. *Scott J. C.* Moral Economy of Peasant. Rebellion and Subsistence in South-East Asia / J. C. Scott. – New Haven; London, 1976. – 512 p.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2015 р.

*

УДК 631:351.755.61

В.М. ЧОПЕНКО, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Знелюднення сільських територій України в умовах соціально-демографічної кризи

Постановка проблеми. Внаслідок соціально-економічних трансформацій, які відбулися в агропромисловому комплексі України протягом минулих 10–12 років, економічна ефективність сільськогосподарського ви-

робництва поступово зростала, значно підвищився його експортний потенціал. Незважаючи на це, соціально-демографічна сфера сільських територій знаходиться нині у занепаді: поглиблюється деградація поселенської мережі, постійно зменшується чисельність сільського населення, смертність значно перевищує народжуваність, а депопуля-

© В.М. Чопенко, 2016

ція прогресує, низькою є тривалість життя, особливо чоловіків, високою залишається дитяча смертність, спостерігається старіння населення й погіршення його статевовікової структури, загострюються проблеми з охорони довкілля тощо.

Первинною ланкою розвитку соціально-демографічної сфери сільських територій є сільський населений пункт. Саме тут зароджуються, формуються і розвиваються громадські, сімейні й трудові відносини, розв'язуються або не розв'язуються економічні, соціально-побутові, медичні, освітні та інші життєві проблеми становлення і розвитку селянина як людини, особистості та громадянина своєї країни. Не слід забувати, що саме українське село завжди було тим джерелом, яке живило національну мову, освіту, духовність і культуру, а соціальне становище, самоусвідомлення та світосприйняття жителів як кожного окремого сільського населеного пункту, так і сільських територій у цілому є важливим показником розвитку не лише самого селянства, а й усього суспільства, запорукою процвітання держави. Отже, поліпшення демографічної ситуації на селі, якісних показників розвитку сільського населення, подолання депопуляції та зупинення деградації сільської поселенської мережі є важливою й невідкладною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням соціально-демографічного розвитку сільських територій протягом тривалого часу приділяється значна увага в роботах багатьох дослідників. Відтворення сільського населення, демографічні перспективи українського села, принципи демополітики, демографічний і трудовий потенціал українського селянства, динаміку заселеності сільських територій, соціально-економічні проблеми їх розвитку та шляхи відродження українського села вивчали О.Г. Булавка [1, 2], В.Д. Залізко [4], В.М. Нелеп [8], І.В. Прокопа [9], Г.І. Саблук [10], П.Т. Саблук [11, 12], Л.В. Транченко [17], М.А. Хвесик [20], В.В. Юрчишин [21], К.І. Якуба [22, 23] й інші.

Разом з тим питання взаємозв'язку між процесами відтворення сільського населення, рівнем його добробуту, ступенем розвитку в сільській місцевості соціальної інфраструктури, соціально-економічним розвитком сільських територій та їх заселеністю залишаються недостатньо дослідженими й потребують подальшого вивчення.

Мета статті – на основі аналізу сучасних демографічних процесів на сільських територіях України розробити систему дієвих заходів, необхідних для поліпшення демографічної ситуації на селі, подолання депопуляції сільського населення та зупинення деградації сільської поселенської мережі збереженням людності в сільських територіях.

Виклад основних результатів дослідження. Впродовж тривалого часу в Україні зменшується людність сіл, скорочується сільська поселенська мережа. Зміни, які відбулися тут протягом чверті століття, що минула, вражають. Так, на початок 2015 року в Україні офіційно нараховувалося 28388 сільських населених пунктів, що на 186 од. менше, ніж на дату останнього попереднього обстеження (01.11.2005 р.), проведеного Державною службою статистики України [14, с. 13–14], і на 416 населених пунктів менше порівняно з початком 1990 року. Крім того, у 369 населених пунктах (1,3% від їх загальної кількості) зовсім не було населення, але вони не були зняті з обліку.

У 2014 році порівняно з 1990-м середня чисельність жителів на один населений пункт зменшилася з 589 до 496 осіб (на 15,8%), а з розрахунку на одну сільську раду – з 1886 до 1371 осіб (на 27,3%), за цей період втрачено 407 сіл, тобто щороку з карти України зникало в середньому 17 сіл. Процес знелюднення сільських територій відбувається нерівномірно: якщо в 1990–1999 роках у середньому за рік зникало 6,5 села, в 2000–2009 – 26,8 села, то протягом 2010–2014 років – 16,6 села, тобто хоча знелюднення сільських територій останніми роками дещо сповільнилося, воно продовжується доволі швидко (табл. 1).

1. Адміністративно-територіальний устрій та демографічні параметри сільських територій України у 1990–2015 роках (на 1 січня)

Рік	Райони	Сільські ради	Сільські населені пункти	Сільське населення, тис. осіб	Чисельність жителів у середньому, осіб	
					на один населений пункт	на одну сільську раду
1990	479	8996	28804	16969,3	589	1886
1995	489	10097	28864	16609,6	575	1645
2000	490	10253	28739	16091,2	560	1569
2005	490	10281	28585	15271,5	534	1485
2010	490	10278	28471	14438,1	507	1405
2011	490	10278	28457	14336,9	504	1395
2012	490	10278	28450	14252,7	501	1387
2013	490	10279	28441	14174,4	498	1379
2014	490 (476) ¹	10279 (10032) ¹	28397 (27420) ¹	14089,6 (13332,0) ¹	496 (486) ¹	1371 (1329) ¹
2015	490 (476) ¹	10279 (10032) ¹	28388 (27411) ¹	– (13256,2) ¹	– (484) ¹	– (1321) ¹

¹ Розраховано автором без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Джерело: Населення України за 2012 рік. Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – С. 11;

Україна у цифрах у 2014 році. Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – С. 20;

Населення (1990–2015 роки). Експрес-випуск від 13.08.2015 р. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – С. 2.

Скорочення сільської поселенської мережі супроводжувалося значним зменшенням щільності сільського населення як у цілому по Україні, так і за окремими областями. Так, протягом 1990–2014 років загальна щільність сільського населення України знизилася на 17,1%, тоді як у Чернігівській області – більше ніж в 1,7 раза, Сумській – більше ніж в 1,5, Хмельницькій, Полтавській та Житомирській областях – майже в 1,4

раза. Серед регіонів України зростання щільності сільського населення за досліджуваний період спостерігалось лише у Закарпатській області (на 7,7%); найвищою вона є нині у Чернівецькій, Закарпатській та Івано-Франківській областях, де коливається від 56,1 до 64,2 осіб на 1 км², а найнижчою – у Луганській, Чернігівській та Херсонській областях – від 10,9 до 14,5 осіб на 1 км² (табл. 2).

2. Щільність наявного сільського населення України у 1990–2015 роках за регіонами, осіб на 1 км² (на 1 січня)

Регіон	Рік							
	1990	1995	2000	2005	2010	2013	2014	2015 ¹
Україна	28,1	27,5	26,7	25,3	23,9	23,5	23,3	23,0
АР Крим	28,5	31,3	29,7	28,4	28,0	28,0	28,1	–
Області:								
Вінницька	40,0	37,7	36,5	34,2	31,6	30,6	30,3	30,0
Волинська	26,6	25,8	26,0	25,8	24,9	24,8	24,8	24,8
Дніпропетровська	20,2	19,9	19,3	18,3	17,4	17,1	16,9	16,8
Донецька	19,4	19,1	18,4	17,2	16,0	15,5	15,3	15,2
Житомирська	23,9	22,3	21,2	19,6	18,2	17,7	17,5	17,4
Закарпатська	57,5	60,5	61,6	61,4	61,1	61,6	61,7	61,9
Запорізька	18,4	18,1	17,5	16,5	15,4	15,1	15,0	14,8
Івано-Франківська	59,3	59,5	59,2	57,8	56,4	56,3	56,2	56,1
Київська	31,6	29,4	28,6	25,9	23,8	23,4	23,3	23,3
Кіровоградська	20,0	19,5	18,7	17,3	15,8	15,2	15,0	14,9
Луганська	14,5	14,2	13,5	12,5	11,6	11,1	11,0	10,9
Львівська	50,8	49,5	49,1	47,6	45,9	45,6	45,5	45,4
Миколаївська	18,4	18,7	17,8	16,6	15,6	15,3	15,2	15,1
Одеська	26,8	26,7	25,7	24,7	23,9	23,8	23,8	23,8
Полтавська	26,4	25,4	23,9	22,1	20,4	19,7	19,4	19,2
Рівненська	31,5	31,2	30,9	30,6	29,9	30,0	30,1	30,2
Сумська	22,6	21,2	19,7	18,0	16,2	15,4	15,2	14,9
Тернопільська	49,6	48,3	47,2	46,5	44,5	43,6	43,3	43,1
Харківська	21,6	20,9	20,3	19,0	17,7	17,2	17,0	16,9
Херсонська	16,9	17,2	16,6	15,8	14,9	14,7	14,6	14,5

Хмельницька	38,3	35,9	34,5	32,2	29,5	28,4	28,0	27,7
Черкаська	34,1	32,9	31,6	29,5	27,3	26,5	26,2	25,9
Чернівецька	66,9	66,9	67,6	66,5	64,8	64,4	64,2	64,2
Чернігівська	20,3	18,4	16,8	15,0	13,1	12,3	12,1	11,8
м. Севастополь	20,7	25,4	24,4	24,6	25,9	26,3	26,6	–

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Джерело: Розраховано автором за даними: Україна у цифрах у 2012 році. Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – С. 19; Демографічна ситуація в Україні у 2013 році. Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – С. 3;

Україна у цифрах у 2014 році. Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – С. 164.

Аналіз людності сільської поселенської мережі дає підставу стверджувати, що протягом двох останніх десятиліть відбулося поглиблення негативних змін у розселенні сільських мешканців. Зокрема, обстеження, проведені Державною службою статистики України [13, с. 14, 18; 15, с. 14–15], показують, що зменшення кількості великих (1000 жителів і більше) та середніх (500–999 жителів) сільських населених пунктів призвело до погіршення їх загальної структури.

Так, якщо на початок 1996 року села з населенням до 500 жителів становили 61,4% загальної кількості, то на початок 2014-го їхня питома вага сягала 67,8%. При цьому кількість великих і середніх сіл (тобто, з населенням 500 жителів та більше) зменшилася за 1996–2014 роки на 2345 од., або на 21,3%, а чисельність жителів, що у них проживають, скоротилася за цей час на 3113,1 тис. осіб, або на 23,1% (табл. 3).

3. Розподіл сільських населених пунктів України за чисельністю їх жителів (1996–2014 роки)

Групи сіл за чисельністю жителів	Кількість сіл						2014 р. у % до:		Проживало у сільських населених пунктах						2014 р. у % до:	
	1996 р.		2005 р.		2014 р.		1996 р.	2005 р.	1996 р.		2005 р.		2014 р.		1996 р.	2005 р.
	од.	%	од.	%	од.	%			тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%		
I – 49 і менше	3245	11,4	3924	13,8	4684	17,3	144,3	119,4	80,6	0,5	91,2	0,6	98,9	0,7	122,7	108,4
II – 50–99	2752	9,6	2845	10,0	2807	10,4	102,0	98,7	203,1	1,2	208,5	1,4	207,3	1,5	102,1	99,4
III – 100–199	4152	14,5	4148	14,6	3911	14,5	94,2	94,3	607,5	3,6	606,1	3,9	571,1	4,2	94,0	94,2
IV – 200–299	3125	10,9	3019	10,7	2807	10,4	89,8	93,0	771,6	4,6	743,9	4,8	691,3	5,1	89,6	92,9
V – 300–499	4300	15,0	4333	15,3	4118	15,2	95,8	95,0	1692,8	10,0	1704,2	11,1	1613,7	11,9	95,3	94,7
VI – 500–999	6157	21,5	5808	20,5	5107	18,9	82,9	87,9	4367,6	25,9	4092,2	26,6	3572,9	26,3	81,8	87,3
VII – 1000 і більше	4877	17,1	4270	15,1	3582	13,3	73,4	83,9	9123,5	54,2	7923,9	51,6	6805,1	50,3	74,6	85,9
Усього	28608	100	28347	100	27016	100	94,4	95,3	16846,7	100	15370,0	100	13560,3	100	80,5	88,2

Джерело: Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України. Стат. збірник. Відп. за випуск О.О. Кармазіна. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – С. 14–15; Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України. Стат. збірник. Відп. за випуск І.В. Калачова. – К.: Державний комітет статистики України, 2006. – С. 13–14; Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України. Стат. збірник. Відп. за випуск І.В. Калачова. – К.: Державний комітет статистики України, 2001. – С. 14, 18.

Скорочення сільської поселенської мережі відбувається через зменшення чисельності жителів села внаслідок їх звуженого природного відтворення. Нинішній стан демографічних процесів у сільських населених пунктах характеризується прогресуючою депопуляцією сільського населення, його низькою народжуваністю та високою смертністю, низькою тривалістю життя сільських жителів, особливо чоловіків.

Загрозливий характер соціально-демографічної ситуації на сільських територіях України показують такі дані. На початок 2015 року чисельність наявного населення України (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим) становила 42929,3 тис. осіб, із них у сільській місцевості – 13256,2 тис., або 30,9% від загальної чисельності. За 2014 рік чисельність сільського населення (без ура-

хування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим) зменшилася на 75,8 тис. осіб, а протягом п'яти останніх років (2010–2014) – на 1181,9 тис. осіб, або на 8,2%. Упродовж зазначеного періоду щоріч-

не зменшення сільського населення становило в середньому 236,4 тис. осіб. За чверть століття (1990–2014 рр.) сільське населення України скоротилося на 3713,1 тис. осіб, або на 21,9% (табл. 4).

4. Чисельність наявного населення України у 1990–2015 роках, тис. осіб

Рік	На початок року			Середньорічна чисельність		
	усе населення	міське	сільське	усе населення	міське	сільське
1990	51838,5	34869,2	16969,3	51891,4	34977,2	16914,2
1995	51728,4	35118,8	16609,6	51512,8	34943,4	16569,4
2000	49429,8	33338,6	16091,2	49176,5	33145,2	16031,3
2005	47280,8	32009,3	15271,5	47105,2	31943,5	15161,7
2010	45962,9	31524,8	14438,1	45870,7	31483,2	14387,5
2011	45778,5	31441,6	14336,9	45706,1	31411,3	14294,8
2012	45633,6	31380,9	14252,7	45593,3	31378,5	14214,8
2013	45553,0	31378,6	14174,4	45489,6	31357,6	14132,0
2014	45426,2 (43073,1) ¹	31336,6 (29741,1) ¹	14089,6 (13332,0) ¹	43001,2 ¹	29707,1 ¹	13294,1 ¹
2015 ¹	42929,3	29673,1	13256,2	x	x	x

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Джерело: Населення України за 2012 рік. Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – С. 20; Населення (1990–2015 роки). Експрес-випуск від 13.08.2015 р. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – С. 1.

Нині лише у п'яти регіонах чисельність сільського населення більша, ніж міського. Це Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська та Чернівецька області. Питома вага сільського населення у цих областях становила на початок 2015 року від 52,3% у Рівненській до 62,9% у Закарпатській. Висока частка сільського населення також у Вінницькій (49,4%), Волинській (47,7%), Хмельницькій (43,9%), Черка-

ській (43,3%) і Житомирській (41,3%) областях. Найнижча питома вага сільського населення у Донецькій (9,3%), Луганській (13,1%), Дніпропетровській (16,4%), Харківській (19,4%) та Запорізькій (22,9%) областях. Найчисельніше сільське населення Львівської області – 990,8 тис. осіб. Найменше сільських жителів проживає на Луганщині – 291,9 тис. осіб (табл. 5).

5. Чисельність наявного населення України у 2013–2015 роках за регіонами, тис. осіб (на 1 січня)

Регіон	Усе населення			Міське			Сільське		
	2013 р.	2014 р.	2015 р. ¹	2013 р.	2014 р.	2015 р. ¹	2013 р.	2014 р.	2015 р. ¹
Україна	45553,0	45426,2	42929,3	31378,6	31336,6	29673,1	14174,4	14089,6	13256,2
Автономна Республіка Крим	1965,2	1967,2	–	1233,2	1233,5	–	732,0	733,7	–
Області:									
Вінницька	1627,0	1618,3	1610,6	816,0	815,3	814,8	811,0	803,0	795,8
Волинська	1040,0	1041,3	1042,9	541,5	543,7	545,4	498,5	497,6	497,5
Дніпропетровська	3307,8	3292,4	3276,6	2763,2	2751,8	2740,0	544,6	540,6	536,6
Донецька	4375,4	4343,9	4297,2	3964,1	3937,7	3895,6	411,3	406,2	401,6
Житомирська	1268,9	1262,5	1256,0	740,8	739,7	737,7	528,1	522,8	518,3
Закарпатська	1254,4	1256,9	1259,6	466,4	466,9	467,3	788,0	790,0	792,3
Запорізька	1785,2	1775,8	1765,9	1375,6	1369,0	1362,3	409,6	406,8	403,6
Івано-Франківська	1381,8	1382,1	1382,6	599,6	600,8	602,7	782,2	781,3	779,9
Київська	1722,1	1725,5	1729,2	1064,8	1070,2	1075,2	657,3	655,3	654,0
Кіровоградська	995,2	987,6	980,6	620,5	617,9	615,1	374,7	369,7	365,5
Луганська	2256,5	2239,5	2220,2	1959,0	1945,3	1928,3	297,5	294,2	291,9
Львівська	2540,7	2538,4	2537,8	1546,1	1545,8	1547,0	994,6	992,6	990,8
Миколаївська	1173,5	1168,4	1164,3	796,1	793,8	792,9	377,4	374,6	371,4
Одеська	2395,2	2396,5	2396,4	1602,2	1603,8	1603,1	793,0	792,7	793,3

Продовження табл. 5

Полтавська	1467,8	1458,2	1449,0	901,6	899,1	895,7	566,2	559,1	553,3
Рівненська	1156,9	1158,8	1161,2	553,1	553,6	554,2	603,8	605,2	607,0
Сумська	1143,2	1133,0	1123,4	775,7	772,0	768,4	367,5	361,0	355,0
Тернопільська	1077,3	1073,3	1069,9	475,2	475,1	475,8	602,1	598,2	594,1
Харківська	2744,4	2737,2	2731,3	2204,9	2202,5	2200,6	539,5	534,7	530,7
Херсонська	1078,2	1072,5	1067,9	659,5	656,2	653,5	418,7	416,3	414,4
Хмельницька	1314,0	1307,0	1301,2	729,1	729,5	730,3	584,9	577,5	570,9
Черкаська	1268,9	1260,0	1251,8	715,3	712,5	710,1	553,6	547,5	541,7
Чернівецька	907,2	908,5	910,0	385,7	388,2	390,3	521,5	520,3	519,7
Чернігівська	1077,8	1066,8	1055,7	684,7	682,0	678,8	393,1	384,8	376,9
м. Київ	2845,0	2868,7	2888,0	2845,0	2868,7	2888,0	–	–	–
м. Севастополь	383,4	385,9	–	359,7	362,0	–	23,7	23,9	–

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Джерело: Україна у цифрах у 2012 році. Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – С. 19;

Демографічна ситуація в Україні у 2013 році. Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – С. 3;

Україна у цифрах у 2014 році. Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – С. 164.

Упродовж 2014 року приріст чисельності сільського населення спостерігався лише в трьох областях України: Закарпатській, Рівненській і Одеській (відповідно на 2,3; 1,8 та 0,6 тис. осіб). У 2014 році в сільській місцевості народилося 161,7 тис. осіб (12,1 особи на 1000 осіб наявного населення), а померло 240,6 тис. осіб (18 осіб на 1000 осіб наявного населення). З розрахунку на кожних

100 померлих у 2014 році народилося лише 67 дітей (у 2013 р. – 69, у 2012 р. – 71 дитина, тобто криза відтворення населення посилюється). Для порівняння: у 1990 році на 100 померлих сільських жителів припадало 79 новонароджених, а у демографічно кризових 2000–2005 роках – 46–49 новонароджених (табл. 6).

6. Природний рух сільського населення України у 1990–2014 роках

Рік	Чисельність, тис. осіб			На 1000 жителів, осіб		
	народжених	померлих	природний приріст (скорочення)	народжених	померлих	природний приріст (скорочення)
1990	214,3	272,5	-58,2	12,7	16,1	-3,4
1995	184,5	316,2	-131,7	11,1	19,1	-8,0
2000	147,1	301,0	-153,9	9,2	18,8	-9,6
2005	141,8	310,4	-168,6	9,4	20,5	-11,1
2010	171,1	267,1	-96,0	11,9	18,6	-6,7
2011	173,7	253,6	-79,9	12,1	17,7	-5,6
2012	179,1	251,4	-72,3	12,6	17,7	-5,1
2013	173,4	249,8	-76,4	12,3	17,7	-5,4
2014 ¹	161,7	240,6	-78,9	12,1 ²	18,0 ²	-5,9 ²
2013 у % до:						
2012	96,8	99,4	105,7	97,6	100,0	105,9
2011	99,8	98,5	95,6	101,7	100,0	96,4
2010	101,3	93,5	79,6	103,4	95,2	80,6
2005	122,3	80,5	45,3	130,9	86,3	48,6
2000	117,9	83,0	49,6	133,7	94,1	56,3
1995	94,0	79,0	58,0	110,8	92,7	67,5
1990	80,9	91,7	131,3	96,9	109,9	158,8

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

² Розраховано автором без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Джерело: Населення України за 2012 рік. Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – С. 59;

Україна у цифрах у 2014 році. Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – С. 166.

Критичний стан демографічної ситуації на селі, знелюднення сільських територій України, деградація сільської поселенської мережі набувають ознак проблеми національного масштабу й вимагають запровадження комплексу дієвих економічних, адмініст-

ративно-правових, виховних і пропагандистських заходів, які повинні включати:

1) прогресивну систему допомоги при народженні дітей залежно від їх чисельності, віку, типу сім'ї; підтримку молодих сімей, надання їм пільгових довгострокових креди-

тів, преференцій щодо придбання житла, оплати комунальних послуг тощо;

2) поліпшення системи охорони материнства і дитинства, спрямованої на активізацію відтворення населення та збереження підрастаючого покоління у сільських поселеннях, відновлення в сільській місцевості функціонування педіатричної служби, зміцнення матеріально-технічної бази лікувальних і профілактичних закладів;

3) збереження й розвиток мережі загальної, дошкільної та професійної освіти, культурного і комунально-побутового обслуговування; відновлення й розбудову необхідної соціальної інфраструктури;

4) оптимізацію та розвиток трудового потенціалу сільського населення шляхом його природного поповнення, створення нових робочих місць, зокрема у сфері сільського (зеленого) туризму, належних виробничих і побутових умов;

5) проведення постійного моніторингу демографічної та міграційної ситуації в регіонах для визначення пріоритетності проблем і заходів щодо їх розв'язання з метою зменшення міграційних процесів, насамперед, сільської молоді, її закріплення на селі та в аграрній сфері;

6) пропаганду здорового способу життя на селі, формування соціальної й особистісної мотивації до збереження та зміцнення здоров'я;

7) залучення сільських жителів до регулярних занять фізичною культурою і спортом; постійне інформування населення щодо принципів раціонального харчування; роз'яснення шкідливого впливу травм, тютюнокуріння та негативних наслідків вживання алкоголю, що сприятиме оздоровленню демографічної ситуації у сільській місцевості через підвищення рівня народжуваності й зниження смертності сільського населення, збільшення його життєвого потенціалу завдяки подовженню середньої очікуваної тривалості життя;

8) поліпшення якісних показників розвитку сільського населення: рівня освіти, інтелекту, духовності, традицій працелюбності, добросусідства, взаємодопомоги, інших позитивних рис менталітету українського селянства.

Поліпшення демографічної ситуації на селі, подолання депопуляції сільського населення та зупинення деградації сільської поселенської мережі, на нашу думку, неможливе без соціально-економічної розбудови сільських територій, що вимагає поєднання зусиль держави, регіональних і місцевих органів влади та самоврядування, а також територіальних громад. Нові можливості для цього відкриває процес децентралізації влади. Кожна громада на своїй території одержує можливість безпосередньо визначати напрями облаштування оптимального життєвого середовища; через рішення органів місцевого самоврядування самостійно розбудовувати необхідну соціально-виробничу інфраструктуру, виходячи з територіальних пріоритетів, власних фінансових можливостей та конкретних інтересів своїх жителів; створювати у сільських поселеннях умови, за яких люди прагнули б жити і працювати на селі.

Висновки. Знелюднення сільських територій України та деградація поселенської мережі набули нині загрозливого характеру. Для поліпшення ситуації необхідне запровадження комплексу економічних, адміністративно-правових, виховних і пропагандистських заходів, спрямованих на створення прогресивної системи допомоги при народженні дітей залежно від їх чисельності, віку, типу сім'ї, підтримку молодих сімей, надання їм пільгових довгострокових кредитів, преференцій щодо придбання житла, оплати комунальних послуг, поліпшення системи охорони материнства й дитинства, зміцнення матеріально-технічної бази лікувальних і профілактичних закладів, збереження й розвиток мережі загальної, дошкільної та професійної освіти, культурного й комунально-побутового обслуговування, створення нових робочих місць, належних виробничих і побутових умов, проведення постійного моніторингу демографічної та міграційної ситуації в регіонах для визначення пріоритетності проблем і заходів щодо їх розв'язання, пропаганду здорового способу життя, формування соціальної та особистісної мотивації до збереження й зміцнення здоров'я, залучення сільських жителів до регулярних занять фізичною культурою та спортом.

Для розв'язання демографічних проблем сільських територій необхідне поєднання зусиль держави, регіональних і місцевих органів влади та самоврядування, а також територіальних громад. Нові можливості для цього відкриває процес децентралізації влади. Громади одержують можливість на своїй території безпосередньо визначати першо-

чергові напрями свого розвитку, самостійно розбудовувати необхідну соціально-виробничу інфраструктуру, виходячи з територіальних пріоритетів, власних фінансових можливостей і конкретних інтересів своїх жителів, створювати у сільських поселеннях належні умови праці та проживання.

Список використаних джерел

1. Булавка О.Г. Соціальні проблеми розвитку сільських територій / О.Г. Булавка // Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент): [моногр.] / [Малік М.Й., Кропивко М.Ф., Булавка О.Г. та ін.]; за ред. М.Й. Маліка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – С. 502 – 543 (640).
2. Булавка О.Г. Суцільна паспортизація сіл України – основа розвитку сільських територій / О.Г. Булавка // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 77 – 80.
3. Демографічна ситуація в Україні у 2013 році. Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 56 с.
4. Залізко В.Д. Демографічна складова сталого розвитку сільських територій як фактор впливу на економічну безпеку України / В.Д. Залізко // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту. – 2012. – № 4. – С. 10 – 15.
5. Населення (1990–2015 роки). Експрес-випуск від 13.08.2015 р. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 9 с.
6. Населення України за 2012 рік. Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 256 с.
7. Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2007. – 468 с.
8. Нелеп В.М. Шляхи відродження українського села / В.М. Нелеп // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 125 – 129.
9. Прокопа І.В. Заселеність сільських територій: деструктивні зміни і загрози / І.В. Прокопа, О.Л. Попова // Економіка і прогнозування. – 2008. – № 1. – С. 63 – 84.
10. Саблук Г.І. Оцінка стану демографічної ситуації на сільських територіях / Г.І. Саблук // Економіка АПК. – 2015. – № 3. – С. 75 – 78.
11. Саблук П.Т. Демографічні проблеми українського села (наукова доп.) / П.Т. Саблук, К.І. Якуба; відп. ред. П.Т. Саблук. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 38 с.
12. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 4 – 12.
13. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України. Стат. збірник. Відп. за випуск І.В. Калачова. – К.: Державний комітет статистики України, 2001. – 194 с.
14. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України. Стат. збірник. Відп. за випуск І.В. Калачова. – К.: Державний комітет статистики України, 2006. – 190 с.
15. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України. Стат. збірник. Відп. за випуск О.О. Кармазіна. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 188 с.
16. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Булавка О.Г. та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка та О.Г. Булавки. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 74 с.
17. Транченко Л.В. Аналіз та проблеми соціально-економічного розвитку села / Л.В. Транченко // Наук.-практ. журнал “Інвестиції: практика та досвід”. – 2012. – № 5. – С. 66 – 69.
18. Україна у цифрах у 2012 році. Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 250 с.
19. Україна у цифрах у 2014 році. Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 239 с.
20. Хвесик М.А. Сталий розвиток територій як основа стратегії розвитку аграрного сектора / М.А. Хвесик, Ю.М. Хвесик // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 66 – 76.
21. Юрчишин В.В. Сучасні аграрні перетворення в Україні / В.В. Юрчишин. – К.: ДУ Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2013. – 424 с.
22. Якуба К.І. Соціально-демографічний стан сільських населених пунктів / К.І. Якуба // Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наук. доп.; за заг. ред. акад. НААН П.Т. Саблука. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 342 с. – С. 33 – 40.
23. Якуба К.І. Ознаки тривалості життя українського селянства / К.І. Якуба // Вісн. аграр. науки. – 2011. – № 2. – С. 60 – 65.
24. Ashley C. Rethinking rural development / C. Ashley, S. Maxwell. In: Development policy review, 19 (4), 2001. – P 365 – 425.
25. Rural Development in the EU, Statistical and Economic Information, Report 2010. – 257 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://ec.europa.eu/agriculture/agrista>.
26. Rural Development policy 2007–2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.htm
27. Sen A. Development as Freedom / A. Sen. – New York: Prentice-Hall, 1999. – 366 p.
28. Smith M.K. Social Capital – The encyclopaedia of informal education / M.K. Smith. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.infed.org/biblio/social_capital.htm.

Стаття надійшла до редакції 6.11.2015 р.

* * *